

Daderprofilering

Typen moordenaars, modus operandi en rituelen

Anton van Wijk en Ilse van Leiden

Een klein gezelschap van rechercheurs en wetenschappers maakte tijdens een driedaagse cursus kennis met de kunst van het dader profileren, gegeven door Roy Hazelwood, de bekendste profiler van de FBI. Strekking van de cursus was om niet in de 'geest te kruipen van een seriemoordenaar' - dat kan niemand. Maar probeer te begrijpen waarom een dader zo gehandeld heeft en wat dat kan betekenen. Volgens Hazelwood vraagt dit niet om een kristallen bol, maar om logisch nadenken en praktische intelligentie.

Van de vele onderwerpen die Hazelwood heeft besproken, beschrijven we hier het onderscheid tussen twee uitersten: de georganiseerde en de ongeorganiseerde moordenaar. Het is dus een ideaaltypisch profiel. Daarnaast gaan we in op de modus operandi, rituelen, de signatuur van de dader en het fenomeen *staging crimescene*, ofwel het doelbewust veranderen van de plaats van het delict. In al deze onderwerpen zijn aspecten van dadergedrag te ontdekken die handvatten kunnen bieden voor een gerichte en effectieve opsporing.

De georganiseerde moordenaar wordt zo genoemd omdat hij zijn delicten zeer nauwkeurig plant. Hij is iemand die eerder soortgelijke delicten heeft gepleegd, hetzij in werkelijkheid, hetzij in zijn fantasie. Hij heeft een rijk fantasielevens. Hij is berekenend en daarom niet onder de invloed van alcohol of drugs.

De kenmerken van de misdaad wijzen erop of men met dit type moordenaar te maken heeft. De slachtoffers zijn onbekenden van de dader die toevallig zijn pad kruisen. Dit kan wel inhouden dat hij continu op zoek is naar geschikte slachtoffers. Hij maakt van tevoren een zorgvuldige keuze welke wapens of hulpmiddelen (touw, kettingen en dergelijke) hij meeneemt. Typerend voor de georganiseerde dader is dat hij zijn slachtoffers naar andere locaties vervoert. Er kunnen derhalve verschillende crimescenes zijn. De georganiseerde moordenaar is een koel-

bloedig type; bij het om het leven brengen en daarna toont hij geen enkele emotie. Hij zal zich dus ook niet snel schuldig maken aan een overkill en het slachtoffer ombrengen met vijftig messteken. Het gaat er beheerst en doordacht aan toe. Hij heeft zichzelf en het slachtoffer volkomen onder controle. Het zijn voor de dader *low risk crimes*, zoals Hazelwood het uitdrukte. De dader loopt door zijn gecalculerde wijze van handelen weinig risico. Bij het planmatige hoort ook dat hij geen bewijsmateriaal achterlaat. Dit type gaat door met moorden tot dat hij gepakt wordt. Hij is slim genoeg om zijn slachtoffers op verschillende wijzen om te brengen. Enerzijds om zo de politie op een dwaalspoor te brengen en anderzijds om te experimenteren: wat werkt goed en wat levert de meeste voldoening op? Wanneer er iets persoonlijks van het slachtoffer is meegenomen, is dit een trofee voor de dader. Een trofee staat als teken voor overwinning en strijd en verliest zijn waarde op den duur. Als hij zich naast de moord schuldig maakt aan andere delicten, dan betreft het diefstal van geld en sieraden (van de slachtoffers).

Klassieke psychopaat

Dit type dader verbergt zijn slachtoffers op een plaats die niemand zal vinden, of hij stelt het lichaam tentoon, vaak op een drukbezochte plek (parkeerplaats), zodat iedereen het kan zien en van zijn werk kan 'genieten'. Dit type keert vaak

terug naar de plaats van de misdaad. Het komt voor dat hij zich probeert te mengen in het politieonderzoek en contact zoekt met de familie van het slachtoffer. Hij geniet als het ware nog na. Dit blijkt ook uit het gegeven dat hij alle berichten in de media over 'zijn' zaak verzamelt. De georganiseerde dader is een intelligente man. Hij heeft een vaste baan, is extravert en kan zich goed uitdrukken. Oppervlakkig gezien is hij een sociaal ingesteld iemand, die met iedereen goed kan opschieten. Dit is oppervlakkig, want van binnen laat het hem koud. Hij is niet in anderen geïnteresseerd, alleen in zichzelf. Hij heeft een rijk fantasielevens en is een zeer narcistische persoonlijkheid. Dit is tevens zijn achilleshiel. Hij is dermate narcistisch en voelt zich zo boven anderen, waaronder de politie, verheven dat hij zich na verloop van tijd als onaantastbaar beschouwt. Op dat moment gaat hij onnodige risico's nemen en wordt hij (hopelijk) uiteindelijk opgepakt. Hij is een voorbeeld van een klassieke psychopaat; van berouw of schaamte is geen enkele sprake. Dit type georganiseerde dader zal niet ongeorganiseerd worden.

Bij de ongeorganiseerde moordenaar gaat het er ongeordend, ongepland en soms chaotisch aan toe. Deze dader onderscheidt zich in vrijwel alle aspecten van de georganiseerde dader. Hij heeft niet van tevoren over het delict gefantaseerd. Het delict wordt uit boosheid begaan, >

> omdat hij bijvoorbeeld gekrenkt is. Het slachtoffer en de dader kennen elkaar. Hij gebruikt wapens die op dat moment voorhanden zijn; hij neemt geen wapens en/of hulpmiddelen mee. In tegenstelling tot het vorige type, is er bij de ongeorganiseerde dader sprake van slechts één crimescene; hij vervoert zijn slachtoffers dus niet. Het is een zeer emotionele toestand voor het slachtoffer en voor de dader. In sommige gevallen is sprake van een overkill. Hij heeft zichzelf totaal niet in de hand. De dader begaat zogenaamde *high risk crimes*, wat wil zeggen dat hij bewijsmateriaal achterlaat en weinig moeite doet om zijn identiteit te beschermen. Dit type moordenaar kan door ervaring op een georganiseerd type gaan lijken. Soms komt hij terug om de plaats delict schoon te maken. Wanneer hij iets persoonlijks van het slachtoffer meeneemt is het voor hem een souvenir, dat een speciale betekenis heeft voor de dader. Dit 'aandenken' verliest zijn betekenis niet, zoals een trofee voor de georganiseerde dader. Dit type heeft een impulsief karakter, een laag IQ, gebruikt drugs/alcohol en er is sprake van psychiatrische problemen, waarvoor hij in het verleden is behandeld of opgenomen geweest. Hij is een introverte man, die moeilijk contacten aangaat en kan onderhouden. Hij heeft mogelijk verschillende relaties achter de rug. Zijn explosieve karakter maakt dat hij ook bij collega's niet erg geliefd is. Als hij werkt, is dat on- of laaggeschoolde arbeid. Hij heeft een lage zelfwaardering. Het gedrag na het delict is eveneens onbezonnen. Ook hij bezoekt de crimescene, maar anders dan de georganiseerde dader doet hij het vanuit een ongeloof over wat er gebeurd is: 'heb ik dat gedaan?' Hij ervaart na het delict erg veel stress en kan gevoelens van schuld en berouw hebben. Dit kan tot uiting komen in slapeloosheid, extreme vermagering of juist het tegenovergestelde, toename van het alcoholgebruik of juist het stoppen met drinken.

Het is voor de politie eenvoudiger om een misdaad van een ongeorganiseerde dader op te lossen

dan die van een georganiseerde dader, omdat eerstgenoemde sporen nalaat. Een gouden regel luidt dat naarmate de misdaad complexer is, de dader intelligenter is en moeilijker op te sporen.

Werkwijze van de dader

Het is belangrijk om vast te stellen of kenmerken van de misdaad onderdeel zijn van de modus operandi van de dader of tot de rituelen van de dader behoren. De handelingen die nodig zijn om de moord (of een andere misdaad) te plegen worden modus operandi (m.o.) genoemd. Deze handelingen dienen ervoor om de daad met succes uit te voeren, de identiteit van de dader te verhullen en om voldoende ontsnappingsmogelijkheden te creëren. Met het onderzoeken van de modus operandi van een misdaad wordt inzicht verkregen in de functionele werkwijze van de dader. De modus operandi is echter geen vast gegeven, het is voortgekomen uit aangeleerd gedrag en aan verandering onderhevig. Hazelwood stelde dat de m.o.-karakteristieken van een zeden-delinquent slechts drie maanden 'geldig' zijn. Het is een *work in progress*. Het kan te maken te hebben met het volwassen worden van de dader, ervaring, opleiding (vooral tijdens detentie wordt veel geleerd) en de omstandigheden tijdens het delict kunnen ertoe leiden dat de dader zijn m.o. wijzigt.

Rituelen komen voort uit fantasieën van de dader en dienen ter perfectionering van de misdaad. Vaak zijn de rituelen van seksuele aard (sadisme, vastbinden). Rituelen zijn minder dan de modus operandi aan verandering onderhevig. In dit geval gaat het om handelingen die niet nodig zijn om de misdaad uit te voeren. Deze handelingen zijn puur ter bevrediging van de dader. Het plegen van uitsluitend het delict voldoet niet (meer), de dader heeft meer nodig. De dader is in zijn fantasie continu bezig met het uitvoeren van zijn rituelen. Rituelen kunnen wel van vorm veranderen, qua inhoud blijven ze gelijk. Een voorbeeld is het ritueel van het vastbinden van het slachtoffer. Aanvankelijk voldoet een touw, maar naar verloop van tijd gaat de dader tape gebruiken.

Niet alle elementen van het ritueel zijn in een misdaad terug te vinden. Het kan de dader daarvoor bijvoorbeeld aan tijd ontbreken. Vooral de georganiseerde dader houdt er rituelen op na. Kort gezegd, gaat het hem om de rituelen en minder om de misdaad zelf. Voor daderidentificatie zijn de rituelen een belangrijker aanknopingspunt dan de m.o. In bepaalde gevallen is het onderscheid echter vaag. Voor de beruchte Amerikaanse seriemoordenaar Ted Bundy was de wijze waarop hij zijn welgestelde slachtoffers benaderde en inpalmde zowel m.o. als ritueel.

Daders die rituelen uitvoeren, laten in feite een handtekening na, een signatuur, een unieke combinatie van gedragingen in twee of meer delicten. Zeker in zaken die schijnbaar op zichzelf staan, is het belangrijk om te zoeken naar dergelijke overeenkomsten. De signatuur van de dader is daartoe de sleutel. Hazelwood noemde een voorbeeld van twee slachtoffers die in de kin waren gebeten en in de zij. Een dergelijk overeenkomstig kenmerk is uniek en daardoor het werk van een en dezelfde dader. Zeker georganiseerde daders zijn mobiel (volgens Hazelwood nu ook in Europa vanwege het wegvallen van de grenzen) en kunnen overal de misdaden begaan. Het is belangrijk om alle informatie - hoe irrelevant die op het eerste gezicht ook lijkt - te inventariseren en systematisch op te slaan. Het ook in Nederland gebruikte systeem VICLAS is zo'n systeem dat de mogelijkheid biedt om zaken op afzonderlijke kenmerken onderling te vergelijken.

Staging crimescene

Het onderzoeken van een zaak begint met het bepalen of het een moord, zelfmoord, ongeluk of natuurlijke dood betreft. Het is niet altijd even duidelijk - ook al lijkt dat wel zo - wat de toedracht van het gebeurde is geweest. Sommige daders, met name de georganiseerde, brengen doelbewust veranderingen aan op de plaats van het delict (*staging crimescene*). Dit doen ze primair om de opsporingsdiensten te misleiden. Ze kunnen de wijze waarop het slachtoffer om het leven is gekomen verbloe-

men, bijvoorbeeld door een moord op een zelfmoord of ongeluk te laten lijken. In de VS komen nogal eens 'auto-erotische ongelukken' voor (bijvoorbeeld wurgseks) of 'rough sex' zaken die bij nadere beschouwing een secuur geplande moord blijken te zijn. De crimescene was door de dader gemanipuleerd om de opsporingsdiensten om de tuin te leiden. Een ander voorbeeld is een moordsituatie te 'veranderen' in een roofoverval door de kluis open te breken en geld mee te nemen. Indicaties die wijzen op het veranderen van de crimescene zijn duidelijke inconsistenties in de misdaad. In het voorbeeld van de kluis kan een inconsistentie zijn dat de kluis onprofessioneel is opengemaakt, het slachtoffer elders naakt is gevonden of dat de dader kostbare sieraden heeft laten liggen. Als er sprake is van het veranderen van de plaats van het delict, dan is de dader een bekende van het slachtoffer, althans dat is de ervaring van Hazelwood. De dader laat een derde partij het slachtoffer 'ontdekken' of zorgt ervoor dat de ander erachter komt dat er iets met het slachtoffer aan de hand is. De dader poogt daarmee buiten schot te blijven en tegelijkertijd anderen op zijn 'werk' te attenderen.

Nederland

De kennis over moordenaars en hun gedrag ontleent Hazelwood aan zijn ervaringen als FBI-agent en profiler in talloze zaken. In tegenstelling tot de VS - waar dader profilering meer onderdeel lijkt van de politiepraktijk - staat het in Nederland nog in de kinderschoenen. De achtergronden en methoden van daderprofilering maken vooralsnog geen structureel onderdeel uit van de opleiding van de rechercheurs; in lopende rechercheonderzoeken gebeurt het opstellen van daderprofielen veelal op ad-hoc basis (op verzoek van het rechercheteam of OM). Het 'blind' toepassen van de praktijk van dader profilering uit de VS is niet aan te bevelen. Onduidelijk is of en in hoeverre

de principes van het dader profileren in de VS automatisch ook gelden voor de Nederlandse situatie. Bovendien is het moeilijk te spreken van het dader profileren als zou het een vast omlijnd vakgebied zijn: er bestaan verschillende stromingen, elk met andere - methodische en theoretische - uitgangspunten en beperkingen. Voor de Nederlandse situatie is het zaak om de gangbare stromingen in het buitenland kritisch tegen het licht te houden en aansluiting te zoeken bij de meest geschikte richting. Daarvoor is Nederlands georiënteerd - wetenschappelijk - onderzoek naar daders van ernstige misdrijven nodig, dat tevens de input kan vormen voor het onderwijs aan rechercheurs.

Het woord is al gevallen: wetenschappelijk. Hazelwood suggereerde dat wetenschappelijke kennis niet nodig is voor het werk van de profiler. Naar onze mening zou dader profilering niet slechts een taak van de recherche moeten zijn. Integendeel. Zeker wanneer het om menselijk gedrag gaat, dat per definitie door tal van factoren bepaald wordt, kan het een meerwaarde betekenen als verschillende (wetenschappelijke)

disciplines bouwstenen aanleveren voor de oplossing van de zaak. Wetenschappelijke kennis over fenomenen als kindermoord, zedendelinquenten en sadistische moordenaars zou meer geïntegreerd moeten worden in de recherchepraktijk. Hierdoor kan de kwaliteit van het rechercheproces verhoogd worden, onbekende daders eerder worden opgespoord en toekomstige slachtoffers worden voorkomen. Met de nadruk op kan, want de meerwaarde van een interdisciplinaire samenwerking moet voor de Nederlandse situatie nog aangetoond worden. Een en ander staat of valt bij een goede samenwerking tussen wetenschappers en politie. Daarbij is het een uitdaging om over de grenzen van het eigen vakgebied te durven kijken. Dat levert verrassende inzichten op, althans dat was onze ervaring tijdens de cursus. Of in de woorden van Hazelwood: "Always keep an open mind." ■

Anton van Wijk

is criminoloog/onderzoeker bij de Onderzoeksgroep van de Nederlandse Politie Academie.

Ilse van Leiden

is werkzaam als psycholoog/onderzoeker bij Advies- en Onderzoeksgroep Beke.